

## РЕФЛЕКСІЯ ЧИ ДИСКУРС: АГРАРНІ РЕФОРМИ ДИРЕКТОРІЇ УНР У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

*У статті досліджується історіографія аграрної політики Директорії УНР 1918–1920 рр. на основі порівняльного аналізу відомих праць уєнерівської і державницької історичних шкіл зарубіжної україністики.*

*Відзначається суперечливий характер оцінок земельних реформ, здійснюваних Радою Народних Міністрів УНР, обумовленість поглядів авторів на шляхи вирішення аграрного питання в Україні їхньою партійною приналежністю.*

*Аргументовано висновки стосовно характерних рис, напрямків і етапів висвітлення в зарубіжній історіографії земельного законодавства Української Народної Республіки доби Директорії.*

*Ключові слова: Історіографія, Українська революція, Директорія, Українська Народна Республіка, Рада Народних Міністрів, політична діаспора, земельна власність, аграрне законодавство, українське селянство, повстанський селянський рух.*

Аграрне законодавство Директорії та соціально-економічна політика урядів УНР, здійснення землевпорядкування в українському селі в умовах інтервенції Радянської Росії і зовнішнього тиску військової дипломатії країн Антанти отримали неоднозначне трактування, суперечливі, часом протилежні оцінки в українській зарубіжній історіографії 1920-х – 1990-х років.

У зазначеному сенсі слід виокремити загальний огляд проблеми, до якого вдався відомий дослідник Д. І. Дорошенко у публікації «Замітки до історії 1918 року на Україні» та статті Дмитра Гирського, видані накладом видавництва «Батьківщина», під спільною назвою «Дивні способи виправдування антидержавної політики» як відгук на книгу І. Кедрина «Паралелі в історії України»<sup>1</sup>. Власне, обидві розвідки є не більше ніж рефлексія на відомі твори В. К. Винниченка «Відродження нації» та П. О. Христюка «Українська революція, розвідки і матеріали», ремінісценсії роздумів окремих українських політиків, що були вибудовані у річищі соціалістичної ідеї й народницьких поглядів на потуги здійснення соціальних, зокрема, аграрних реформ Радою Народних Міністрів Директорії УНР.

В радянській історіографії зазначеного періоду досліджувана проблема практично не висвітлювалася, за винятком ситуативних посилок на деякі праці очільників Української революції періоду 1919–1920 рр., огульної критики аграрної політики Директорії<sup>2</sup>, і лише як виняток – поверхневих, необ'єктивних оцінок позицій «наклепників» – зарубіжних українських авторів, як, наприклад, М. Сціборського, А. Білінського, Я. Стецька, котрі на загал нібито «приписували» «...політиці більшовиків ідеї ворожості до селянства»<sup>3</sup>.

Критичний науковий аналіз директоріанської доби у сучасній історіографії було започатковано лише із здобуттям незалежності України в дослідженнях фахових істориків В. П. Капелюшного і М. В. Стопчак. Спільною рисою, яка об'єднує їхні праці, є концептуальність, структурний характер висвітлення досягнень і прорахунків зарубіжної, радянської й сучасної вітчизняної історіографії у контексті осмислення соціально-економічної проблематики Української революції. Орієнтуючись на результати історіографічних розвідок, автори альтернативними шляхами прийшли до закономірного висновку – уряди УНР доби Директорії так і не змогли створити чіткої, зрозумілої селянам програми аграрних перетворень, що зумовило її соціальну, а згодом і військову поразку<sup>4</sup>.

Заслуговує на увагу історіографічний огляд внутрішньої політики Української Народної Республіки доби перебування Директорії в Кам'янці-Подільському, опублікований на сторінках

дисертаційного дослідження В. С. Лозового<sup>5</sup>, та аналіз зарубіжної української історіографії 1960-х – 1980-х років Р. Ю. Васковського<sup>6</sup>. Низка важливих аспектів аграрних реформ РНМ висвітлені у статтях та дисертації Н. А. Ковальнової<sup>7</sup>, історіографічному дослідженні О. В. Салати<sup>8</sup>. Соціально-економічні проблеми історіографії внутрішньої політики Директорії, зокрема, вузлові питання реформування аграрних відносин урядами Української Народної Республіки плідно розроблялися вінницьким істориком М. В. Стопчаком<sup>9</sup>.

Таким чином, враховуючи вже наявні результати історіографічного аналізу проблеми, автором публікації поставлено за мету дослідити генеалогію складових земельних реформ Директорії у соціально-економічному, правничому і політичному контекстах з урахуванням об'єднуючих і конфронтаційних ознак земельного законодавства, їх потрактування в концептуальних дослідженнях діаспорної історіографії, які ґрунтовно не вивчалися науковцями, або ж не були безпосереднім об'єктом їхньої уваги.

Українську зарубіжну історіографію з досліджуваної проблеми умовно можна поділити на два періоди, межею для яких слугує час Другої світової війни: 1) довоєнний, або міжвоєнний (від 1920 до 1939 рр.); 2) повоєнний (від 1945 р. – до початку 1990-х років).

Міжвоєнна зарубіжна історіографія представлена переважно працями учасників визвольних змагань, лідерів політичних партій, урядовців Ради Народних Міністрів Директорії – УНР, які презентували уенерівську та державницьку течії зарубіжної україністики двадцятих – тридцятих років минулого століття, що є феноменом української політичної еміграції. Так, «Вісник союзу українських емігрантських організацій в ЧСР» у жовтні 1930 року писав: «Українська еміграція є політичною. Це не означає, що всі українські емігранти займаються високою політикою, але це означає, насамперед, що причиною появи за кордоном країни в роках 1919–1920 великого числа емігрантів були події характеру політичного»<sup>10</sup>. Обставини життя в еміграції, намагання усвідомити причини поразки Української революції спонукали її учасників до рефлексії, самопізнання свого місця і міри відповідальності в національно-визвольному русі, що зумовило появу творів мемуарного характеру. Водночас слід відзначити, що історіографічну цінність мають далеко не всі еміграційні видання. Найбільший інтерес викликають праці лідерів Директорії, урядовців РНМ-УНР та їх опонентів, оскільки саме вони були причетні до вироблення і реалізації документів державного значення, що стосувалися реформування аграрних відносин 1918–1920 рр. в українському селі.

В історіографії Української революції помітне місце займає праця В. К. Винниченка «Відродження нації» (1920 р.). У роки описуваних подій автор перебував у вищих ешалонах політичної влади, був головою Директорії з 14 грудня 1918 до 13 лютого 1919 року. Попри ці обставини В. К. Винниченко оцінює її внутрішню політику надзвичайно критично та вказує на причини, що зумовили поразку УНР: отаманщину, петлюрівщину та п'ятаковщину (більшовизм). Описуючи наслідки діяльності Директорії, В. К. Винниченко з жалем констатував, що коли б задекларовані нею цінності проводилися у життя точно і послідовно, то того невдоволення (принаймні у таких розмірах) не було б допущено. Саме життя виправило б помилки, викреслило та стерло б неясності і наблизило проголошені наміри до реальності, уможливило б їх здійснення. «Вся причина іменно в тому, що ця декларація не переводилась у життя, вона лишалась собі на папері, а діяльність влади Директорії відбувалась зовсім по нічий, неписаній і неоголошеній програмі», – підкреслював він<sup>11</sup>.

В. К. Винниченко відверто визнає, що коли б проти Директорії не розпочалося повстання українського селянства і робітництва у 1919 році, радянський уряд В. Леніна не пертворився б на деструктивну силу в УНР: «І не російський совітський уряд виганяв нас з України, наголошував автор, а наш власний народ, без якого й проти якого, ще раз кажу, російські совітські війська не могли би зайняти ні одного повіту з нашої території»<sup>12</sup>.

В. К. Винниченко гостро відгукується й про іншу сторону діяльності української влади – зовнішньополітичну. Ноту Директорії до Антанти, опубліковану у лютому 1919 р., у котрій велася мова про забезпечення владою соціально-економічних змін, і в першу чергу, негайне проведення аграрної реформи він нещадно розкритикував: «Яка ж ще аграрна реформа, коли вже був земельний закон?! Отто-ж значить, покінчено було й з аграрним законом. А які саме мали бути ті «реформи» в якому дусі, то про це треба було б докладніше спитати Гришиних-Алмазових»<sup>13</sup>. Так само негативно В. К. Винниченко характеризує продовольчу та

земельну політику Радянської влади, внаслідок якої почало «...все більше і більше розвиватися невдоволення як селянства, так навіть і робітництва»<sup>14</sup>. Проте найбільшим злом В. К. Винниченка уважав отаманію, маючи на увазі систему, природу режиму безконтрольну, безвідповідальну, дрібно-міщанську й егоїстичну, яка унеможливила не лише будь-які соціальні реформи в УНР, а стала однією з причин її краху<sup>15</sup>.

Типологія отаманщини та її вплив на визвольну боротьбу, які знайшли висвітлення у праці В. К. Винниченка, підтверджуються сучасними дослідженнями. Наслідком діяльності отаманів була руйнація місцевої влади, утрата довіри населення до Директорії та Армії УНР, поширення настроїв більшовизму серед селянства, загострення міжнаціональних відносин, наголошують сучасні українські історики<sup>16</sup>.

Однопартієць В. К. Винниченка Ісак Прохорович Мазепа, який був керівником уряду УНР від серпня 1919 до травня 1920 року, а потому у новому кабінеті зайняв пост міністра земельних справ з умовою недоторканності закону УНР про націоналізацію землі, концентрує увагу на військових подіях та внутрішньому становищі Директорії. Він зазначав, що Директорія, як і свого часу Центральна Рада, не виявила потрібного революційного темпу у своїй політичній роботі: її програмова декларація з'явилася тільки через півтора місяця після початку повстання, а земельний закон Директорії від 8 січня 1919 року про «націоналізацію» землі відповідав поглядам «...про «початкову фазу» соціалістичної революції на Україні, які були поширені серед українських провідників»<sup>17</sup>. Вирішення соціальних програм Директорії, у т.ч. земельного питання, гальмувалося гострими внутрішніми суперечностями в середині соціалістичних партій та визначалося впливом зовнішніх чинників, зокрема позицією Франції у переговорних процесах, представники котрої уважали, що землю селяни мають не отримувати, а купувати. І. П. Мазепа наголошував, що каталізатором і рушієм аграрних перетворень в УНР було безземельне і малоземельне українське селянство, про що свідчить наступний перебіг подій: рахуючись з фактом величезної непопулярності переговорів Директорії з французьким командуванням в Одесі, на світ появилася декларація РНМ підписана 12 квітня 1919 року членами уряду С. Петлюрою та А. Макаренком, яка проголошувала наміри справедливо, без викупу, задовольнити попит на землю трудового селянства і все зробити для того, щоб убезпечити робітників від безробіття і голоду<sup>18</sup>.

Аграрний характер Української революції інший очільник визвольної боротьби П. О. Христюк виводив із соціальної структури населення України, зазначаючи, що 80% її складало селянство і лише 10% пролетаріат. Декларацію Директорії від 26 грудня 1918 року він подає у праці повністю, але коментує лише її окремі положення, поміж іншим зазначаючи, що питання перебудови соціально-економічних відносин формулюється у цьому документі невиразно. Законодавство Директорії П. О. Христюк визначив як дріб'язкове, таке що не мало соціалістично-революційних ознак, торкалося здебільшого скасування гетьманських інститутцій, впорядкування національно-культурних, релігійних справ. Виключенням, на думку автора, є тільки Закон про землю 8 січня 1919 р. Проте, юридичну вартість цього документу він оцінює поверхово, зазначаючи, що він слово в слово повторює статті Земельного закону Центральної Ради прийнятого 1918 року, але з дрібними, погіршуючими його зміст двома-трьома додатками та змінами у тексті. На жаль, автор не поточив, що мав на увазі конкретно, а отже залишив дослідникам простір для інтерпретації й порівняльного аналізу аграрних законів УЦР й Директорії Української Народної Республіки<sup>19</sup>.

Попри критику аграрного курсу Директорії П. Христюк визнає, що нова влада користувалася довірою селянства і наводить на підтвердження цієї думки низку резолюцій губернських та повітових селянських з'їздів, які масово відбувалися у грудні 1918 – січні 1919 року. З постанов цих зібрань автор робить доволі абстрактні висновки, зупиняючи увагу на таких моментах: 1. селянство визнавало Директорію за свою тимчасово-революційну владу; 2. обстоювало селянсько-робітничу владу на місцях і в центрі; 3. вимагало рішучої боротьби з контрреволюцією; 4. підтримувало ідею негайного проведення соціально-економічних реформ з перенесенням точки опори у вирішенні цієї справи на місце; 5. виступало проти присутності в Україні антантівсько-добровольчих військ (війська Антанти та Добровольча армія А. Денікіна)<sup>2</sup>.

В автентичних документах селянських зібрань, на котрі посилається П. Христюк, помітно переважають вимоги касування приватної власності на землю, відновлення чинності аграрного

закону Центральної Ради від 18 січня 1918 року<sup>21</sup>, але, автора соціально-економічний зріз аграрного питання цікавив щонайменше, оскільки основна увага у його праці приділяється зовнішній, політичній історії УНР, навіть якщо це шкодить історичній правді. Власне сама діяльність Директорії розглядається ним лише як об'єкт критики нової влади, що складалася з представників УСДРП, УПСР, УПСФ, відповідно з позицій соціальних настроїв тієї частини суспільства, яка була у найбільшій мірі схильна до визнання Рад. Сценарій розпаду Директорії, побудований автором на платформі домінування соціально-політичної кризи, розходження інтересів Директорії і вимог селянсько-робітничих мас свідчить, що П.О. Христюк був типовим виразником позицій лівої течії в УПСР періоду її політичного розшарування, що зумовлювалося обставинами загострення революційної боротьби в Україні 1919–1920 років. Посилення «реакційного курсу» у внутрішній політиці Директорії він пов'язує із загострення відносин із Радянською Росією, «залицанням» Директорії до «антантівського імперіалізму», що й стало причиною її розриву не тільки з «неукраїнським» і «недержавним» пролетаріатом, але й з революційною лівицею і навіть з центром українського робітництва та безземельного селянства<sup>22</sup>.

Висновки автора приголомшливі: «Директорія в великій мірі випадково (так у тексті), опинилась на чолі робітничо-селянської революції і в своїй діяльності та політиці спіралася на дрібнобуржуазні міщанські верстви, побіжно використовуючи в інтересах цих верств революційний ентузіазм трудового селянства і робітництва»<sup>23</sup>.

Аналогічної схеми висвітлення аграрно-селянської політики Директорії дотримувався інший представник УПСР М. Ю. Шаповал. У відомій праці «Велика революція і українська визвольна програма» (1928 р.) він зазначає, що перші відозви Директорії спричинили вибух ентузіазму у населення. Проголошення Закону про ліси 7 січня та Закону про землю 8 січня 1919 року він ставить в один ряд із прийняттям Акту злуки УНР та ЗУНР. Ці закони касували право приватної власності на всі землі і ліси без викупу. При цьому непорушними у правовому полі законодавства Директорії залишалися тільки наділи трудових господарств, але у розмірах не більше 15 десятин землі. Закон визнавав приватно-індивідуальне землекористування, але на думку автора, зберігав великий простір для добровільної колективізації у сільському господарстві<sup>24</sup>.

М. Ю. Шаповал оприлюднює програми внутрішніх реформ урядів Директорії, які почергово змінювали один одного на владному олімпі: В. Чехівського, С. Остапенка, Б. Мартоса, І. Мазепи, В. Прокоповича та зазначає, що спільною рисою усіх урядових документів є задекларована охорона інтересів селянства, але обмовлюється, що в залежності від керівного складу уряду (політичної ради), підходи до вирішення земельного питання змінювалися – від обстоювання трудової норми землекористування та визнання принципів соціалізації землі – до їх негласного заперечення<sup>25</sup>.

Слід відзначити, що складовою частиною довоєнної історіографії є також праці вчених-практиків, агрономів з великим досвідом роботи, осіб, які були залучені до управлінської діяльності в урядах УНР доби Директорії: А. Г. Терниченко, О. М. Щадиліва, О. К. Мицюка та ін. Характерною рисою цих досліджень є ретельний аналіз мобілізації земельної власності від початку здійснення реформи П. Столипіна в Україні, опис регіонального реєстру якості ґрунтів (земельний кадастр), аналіз врожайності сільськогосподарських культур, визначення раціональних шляхів проведення землевпорядкування у відповідності із законодавством УНР часів Центральної Ради й Директорії. Цей напрямок історіографічних досліджень все ще перебуває у тіні і, на нашу думку, потребує комплексного вивчення в окремій публікації<sup>26</sup>.

Водночас, у зарубіжній історіографії довоєнного часу, на фоні відчутного зменшення зразків мемуаристики, появились окремі критичні дослідження, які стояли над традиційною заочною дискусією між уенерівською і державницькою історіографією. Так, у праці одного з фундаторів Організації Українських Націоналістів (далі ОУН), М. Сціборського «Земельне питання» (1929 р.), знаходимо таку оцінку аграрної програми національних урядів УНР: «Аграрне законодавство уряду новоствореної української держави рівно ж немало рішачого впливу на селянські маси. До цього спричинився ряд обставин. Головним з них був загальний брак авторитету національного проводу роздертого партійними чварами й ослабленого програмовими розбіжностями»<sup>27</sup>. Спираючись на критику земельної ренти К. Маркса, Микола

Сціборський обґрунтовує національні засади аграрної політики, яка визнає першовартість і економічну цінність трудового селянського господарства, котре при відповідній політиці держави в стані інтенсифікуватися й сприяти загальному виробничому прогресові значно більшою мірою, ніж капіталістично-поміщицьке землеволодіння. Орієнтація аграрної політики на трудове селянство, на його думку, диктується не лише національно-політичними, а й суспільно-етичними мотивами побудови української держави на принципах інтегрального націоналізму<sup>28</sup>.

У повоєнний час аграрна політика Директорії висвітлювалася переважно у працях загального характеру. Серед останніх семитомне видання історика М. Стахів «Україна в добі Директорії УНР» (1962–1966 рр.) є знаковим у тому сенсі, що дослідник задекларував «науково-об'єктивний огляд історії державно-правового і політичного розвитку УНР доби Директорії», на основі критичного аналізу доступних джерел, залучення спогадів учасників революційних подій<sup>29</sup>.

Аграрна політика П. Скоропадського була оцінена М. Стахівим негативно, як реакційна, оскільки Українська Держава на його думку «... скасувала дуже помірковану з погляду тодішнього революційного часу аграрну реформу ухвалену законом Української Центральної Ради» та залишила селянство у стані земельного голоду і під пануванням чужонаціонального поміщицтва, що й спричинило селянські повстання і люті репресії гетьманату в українських селах<sup>30</sup>.

У початковий період боротьби з Гетьманатом керівництво Директорії, як упереджено й помилково вважає М. Стахів, не мало жодного уявлення про соціальні реформи Центральної Ради, які автор називає суспільним законодавством. Він наголошує, що декларативно нова влада УНР схилилася до «трудового принципу» вирішення аграрної проблеми, але в законодавчій формі ця тенденція на період антигетьманського повстання не проявила себе у повній мірі<sup>31</sup>. Для прикладу, М. Стахів посилається на Декларацію Директорії від 26 грудня 1918 року, котра не мала правового статусу. Дійсно, цей документ істотно відрізнявся від попередніх звернень Директорії положенням про першочергове наділення землею тих, «хто пішов у війська Республіки для боротьби з Гетьманатом», оскільки мав завдання повернути на бік УНР селянські маси, збільшити чисельність Республіканської армії в умовах військового протистояння, вважають сучасні історики права<sup>32</sup>.

Національний і соціальний аспекти аграрної політики Директорії М. Стахів подає як конфронтаційні процеси, котрі презентують авторське розуміння суті аграрної політики Директорії, що залишилася до кінця нереалізованою у вимірах контрпродуктивних дій Радянської Росії, країн Антанти за обставин загальної анархії революційного часу<sup>33</sup>.

Назагал, критикуючи аграрну політику УПСР центральної течії за помилки у царині вирішення вузлових проблем підготовки й реалізації земельного законодавства урядами Директорії, автор інтерпретує їх необ'єктивно, з позицій націонал-радикальної ідеології, а це свідчить, що подолати одну з типових і, мабуть, найбільш суттєвих вад діаспорної історіографії, а саме заполітизованість тексту, йому не вдалося.

Найбільш цитованою у повоєнній історіографії є праця відомого історика Ілі Витановича «Аграрна політика українських урядів років революції й визвольних змагань (1917–1920)», яка вперше була опублікована 1967 р. в одному з номерів «Українського історика», а згодом, через рік, вийшла окремим нарисом.

Автор, один з найпомітніших в діаспорній історіографії вчених-аграрників, дослідник українського кооперативного руху, розглядає широкий діапазон проблем соціально-економічного становища України у складі Російської та Австро-Угорської імперій, аналізує причини формування відмінних рис земельних відносин передреволюційної доби в Україні та подає інтерпретації проектів аграрних реформ урядів Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії, ЗО УНР<sup>34</sup>.

З точки зору вимог сучасної історіографії нарис І. Витановича лише умовно можна назвати соціально-економічним дослідженням заявленої проблеми. Надто відчутним є брак архівного матеріалу, як наслідок специфіки його формування й збереження та пресових видань досліджуваного періоду. У праці краще розкрито становище економіки України, її аграрного сектору у передреволюційний час. І. Витанович спирався на методику аналізу джерел та

статистичні дані відомих істориків-аграрників П. Ляценка, К. Кононенка, К. Воблого, О. Мицюка, котрі глибоко досліджували процес аграрної еволюції Росії, мобілізацію великої земельної власності 1890–1917 років, висвітлювали соціальні передумови розвитку трудового (родинного) селянського господарства, його значення як традиційного способу організації виробництва сільськогосподарської продукції в Україні на початку ХХ століття.

Повертаючись до вже висловленої думки, нагадаємо, що аграрну політику українських урядів часів революції І. Витанович висвітлює, спираючись на обмежене коло джерел. В основному це праці В. Винниченка, М. Шаповала, у значній мірі П. Христюка. Вплив останніх відчувається в оцінці аграрного закону, розробленого М. Шаповалом та ухваленого 8 січня 1919 року Директорією, а згодом затвердженого Трудовим Конгресом УНР, яка не розходиться в інтепретації І. Витановича із загальноприйнятою думкою його попередників. Автор визнає, що цей юридичний документ майже повністю повторював основні положення земельного законодавства Центральної Ради, але додає, що закони Директорії виразніше підкреслювали принцип націоналізації землі. Верховенство держави, на його думку, проявлялося в порядкуванні земельним фондом, який утворювався з вивласнених земель нетрудового характеру.

Принципова відмінність земельного законодавства Директорії вбачається І. Витановичем у положеннях, викладених в параграфі двадцять першому Земельного закону, котрий приписував, що всі «... дотогочасні трудові господарства, не більше 15 десятин, залишаються непорушними в користуванні дотеперешніх господарів»<sup>35</sup>. Сюди ж слід віднести деякі доповнення, що мали місце в частині надання наділів у довічне користування (5–6 десятин) малоземельним і безземельним селянам кращої землі для середнього трудового господарства, але у розмірах не більше трудової норми (15 десятин)<sup>36</sup>. До цієї категорії І. Витанович долучає окремий закон, прийнятий 18 січня 1919 року, у котрому передбачалося, що кожен військовослужбовець армії УНР мав право отримати поверх встановленої норми ще 2 десятини наділу та 2000 гривень безпроцентної позики на облаштування господарства, яку він мав повернути державі протягом п'яти років після закінчення військових дій. Вояк, котрий самовільно покинув ряди армії, втрачав право на додатковий земельний наділ та грошову допомогу від держави<sup>37</sup>.

У даному випадку автору, на наш погляд, вдалося, на відміну від попередників достатньо аргументовано показати специфіку та розкрити взаємозв'язок юридичних актів, що складали звід аграрних реформ Директорії, вірно охарактеризувати їхній зміст та визначити вплив на суспільство. Водночас, слід взяти до уваги, що діяльність Ради Народних Міністрів, губернських та повітових земельних управ, покликаних зреалізувати земельне законодавство на практиці, у роботі І. Витановича не висвітлювалася. Повторимося: брак архівних джерел, матеріалів періодичної преси, унеможливили якісне дослідження цього аспекту заявленої проблеми як складової частини аграрної політики Директорії УНР.

У 1970–1990-х роках досліджувана проблема висвітлювалася в узагальнюючих працях з історії та політичної історії України, допіру й біографістики, що свідчить про її інтегрованість у загальний наратив спільного, але не цілісного потоку новітньої україністики, що був витворений інтелектуальними зусиллями наукових кіл української еміграції за кордоном<sup>38</sup>.

Слід визнати, що відомі з перебудовної доби та перших років незалежності України праці Д. Дорошенка, Т. Гунчака, О. Субтельного, Н. Полонської-Василенко, І. Нагаєвського виконали надзвичайно важливу функцію інтеграції європейської інтелектуальної традиції історіописання в пострадянську українську історіографію. На жаль, остаточно подолати негативні моменти потрактування аграрної політики Директорії цим дослідникам також повністю не вдалося. Зокрема, Т. Гунчак, О. Субтельний, І. Нагаєвський, праці котрих були найбільш знаними в Україні, висвітлювали земельні реформи як явище соціально-економічного характеру, але виключно крізь призму внутрішнього розколу правячої коаліції соціалістичних партій, котрі входили до складу Ради Народних Міністрів Директорії<sup>39</sup>.

Як бачимо, у працях провідників Української революції висвітлювалися події, пов'язані переважно з потрактуванням політичних обставин розробки земельного законодавства Директорії, зокрема Земельного закону від 8 січня 1919 року, а також його реалізації на загальнодержавному рівні урядами УНР в умовах військово-політичного тиску Антанти і агресії Радянської Росії. Ці та деякі інші важливі аспекти проблеми розглядалися авторами, що

належали до протилежних політичних сил, зазвичай, у різних площинах, а провина за поразку УНР на «аграрному фронті» покладалася ними на рахунки опонентів, або ж обумовлювалася об'єктивними факторами – відсутністю свідомості селянства, анархією повстанського руху, отаманщиною.

Дослідження проблеми реформування аграрних відносин, земельної політики урядів Директорії в українській зарубіжній історіографії, за окремими винятками, залишалася на рівні префігурації – її первинного доконцептуального осмислення дослідниками, як об'єкту цілісного сприйняття. Дана ситуація була обумовлена насамперед, обмеженими можливостями використання джерел, домінуванням політичних оцінок характеру аграрних перетворень 1918–1920 рр. в Українській Народній Республіці.

<sup>1</sup> Див. Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – Відень., 1920–1921. – Число II, III, IV. – С. 75–104; Гирський Д. Дивні способи виправдування антидержавної політики. – Торонто, 1973. – 184 с. та ін.

<sup>2</sup> Див. Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.). – К.-Донецьк, 1975. – 118 с.; Теличук П. П. Економічні основи аграрної революції на Україні. – К., 1973. – 189 с.; Хміль І. В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977. – 200 с.; Ксензенко Н. И. Революционные аграрные преобразования на Украине (декабрь 1919 – март 1921 гг.). – Харьков, 1980. – 143 с.

<sup>3</sup> Див. Матеріали круглого столу: Історичний досвід КПРС по здійсненню ленінської аграрної політики і неспроможність її фальсифікації // Український історичний журнал. – 1986. – № 1. – С. 78.

<sup>4</sup> Див. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): Історіографічний нарис: Монографія. – К., 2003. – С. 266, 270; Стопчак М. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): Історіографічний нарис: Монографія. – Вінниця, 2010. – С. 298–312.

<sup>5</sup> Лозовий В. С. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень – листопад 1919 року): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – С. 1–6.

<sup>6</sup> Васковський Р. Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 8–9.

<sup>7</sup> Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 18–24.

<sup>8</sup> Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1920 рр.): Історіографія.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2010. – С. 114–120.

<sup>9</sup> Див. Стопчак М. В. Аграрна політика Директорії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія. – Випуск 9. – Вінниця, 2005. – С. 335–343; його ж. Соціально-економічна політика Директорії УНР: до історіографії проблеми // Історичний журнал. – К., 2007. – № 2. – С. 13–20.

<sup>10</sup> Цит. Піскун В. М. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття). – К., 2006. – С. 19.

<sup>11</sup> Винниченко В. Відродження нації. – Книга III. – Київ-Відень, 1920. – С. 180.

<sup>12</sup> Там само. – С. 204.

<sup>13</sup> Там само. – С. 274.

<sup>14</sup> Там само. – С. 345.

<sup>15</sup> Там само. – С. 365.

<sup>16</sup> Див. Митрофаненко Ю. С. Отаманщина як суспільний феномен Української революції періоду Директорії 1918–1919 років.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 14.

<sup>17</sup> Мазепа І. П. В огні і бурі революції. 1917–1921. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 110.

<sup>18</sup> Там само. – С. 223–224.

<sup>19</sup> Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Том. IV. – Б. М. (Відень), 1922. – С. 23.

<sup>20</sup> Там само. – С. 47.

<sup>21</sup> Там само. – С. 45–48.

<sup>22</sup> Там само. – С. 44.

<sup>23</sup> Там само. – С. 23.

- <sup>24</sup> Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С. 30.
- <sup>25</sup> Там само – С. 140, 145, 149, 164, 179.
- <sup>26</sup> Див. Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1920 рр.): Історіографія.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2010. – С. 116–117.
- <sup>27</sup> Сціборський М. Земельне питання. – Париж, 1939. – С. 16–17.
- <sup>28</sup> Там само. – С. 26, 30–31.
- <sup>29</sup> Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. Власними силами. – Скрантон, 1962. – С. 11.
- <sup>30</sup> Там само. – С. 48.
- <sup>31</sup> Там само. – С. 100.
- <sup>32</sup> Заріцька І. М. Земельне законодавство доби Української революції 1917–1921 рр. – К., 2010 – С. 96.
- <sup>33</sup> Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. Власними силами. – Скрантон, 1962. – С. 151–152; Т. 3. Україна між двома силами. – Скрантон, 1963 – С. 119–122; Т. 7. Вихід із кризи. – Скрантон, 1966. – С. 311–318.
- <sup>34</sup> Див. Витанович І. Аграрна політика Українських урядів, 1917–1920 // Український історик. – 1967. – 3–4 (15–16). – С. 50–52.
- <sup>35</sup> Там само. – С. 50.
- <sup>36</sup> Там само.
- <sup>37</sup> Там само. – С. 50–51.
- <sup>38</sup> Сосновський М. Конференція про сучасну Україну. Перспективи українознавчих студій // Між оптимізмом і песимізмом. Вибрані статті і есеї. – Нью-Йорк – Торонто, 1979. – С. 713–714.
- <sup>39</sup> Див. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). В 4-х частинах. – Мюнхен, 1969. – С. 405–455; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 178; Субтельний О. Україна: Історія – К., 1993. – С. 445, 447; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Репринтне видання. – К., 1993. – С. 261–262.

*В статье исследуются проблемы историографии аграрной политики Директории УНР в 1918–1920 гг. на основании сравнительного анализа известных работ зарубежной украинистики.*

*Отмечается противоречивый характер оценок земельных реформ, осуществляемых Советом Народных Министров УНР, обусловленность взглядов на пути решения аграрного вопроса в Украине партийной принадлежностью их авторов.*

*Аргументированы выводы касательно особенностей, направлений и этапов освещения в зарубежной историографии аграрного законодательства Украинской Народной Республики времен Директории.*

*Ключевые слова: Историография, Украинская революция, Директория, Украинская Народная Республика, Совет Народных Министров, политическая диаспора, земельная собственность, аграрное законодательство, украинское крестьянство.*

*The article, based on a comparative analysis of the works of UNR's and statehood historical schools of foreign Ukrainian Studies, examines the historiography of agrarian policy of the Directorate of UNR in 1918–1920.*

*The author notes the contradictory nature of evaluations of land reforms which were carried out by the Council of People's Ministers of UNR, dependence of author's views on ways of solving the agrarian question in Ukraine by party affiliation.*

*The conclusions are made concerning the characteristics, trends and stages of coverage in foreign historiography of land laws of Ukrainian National Republic during Directorate period.*

*Keywords: Historiography, Ukrainian revolution, Directorate, Ukrainian National Republic, the Council of People's Ministers, political diaspora, land ownership, agrarian legislation, Ukrainian peasantry, rebel peasants movement.*